FOLKLORE TAR-RANDAN F'GHAWDEX

Ta' John Bezzina

(*Tkomplija. Ara "Il-Malti" ta' Marzu, 1960, p. 22-25*)

SA ftit snin ilu l-eżerċizzi fil-Bażilika ta' San Ġorġ kienu differenti minn dawk li qegħdin nisimgħu l-lum. Il-priedki tan-nisa kienu jkunu tnejn kuljum u kienu jagħmluhom predikaturi differenti. Kienu jibdew ir-raba' Ħadd ta' qabel il-Għid għal ħabta ta' xi l-4.30 p.m. Dawk ta' l-irġiel kienu jsiru fil-ġimgħa tad-Duluri u kienu jsiru wkoll żewġ priedki. Drawwa antika kienet, u għadha, dik li fid-dar tal-"Manresa", jew aħjar f'San Kalċedonju, issir ġimgħa rtir li fihom isiru wkoll l-eżerċizzi. Dan l-irtir li jsir fil-ġimgħa tad-Duluri huwa msejjaħ l-Irtir tal-Professjonisti, li għalih jiġu minn Malta għal ta' l-apposta. Fil-Katidral sa tliet snin ilu ma kinux isiru eżerċizzi spiritwali, iżda priedki tal-Kwaresimal biss. F'diversi istituti reliġjużi, u anki f'xi knisja 'l hawn u 'l hinn, il-priedki ġie li saru bit-Taljan.

F'dawn l-erbgħin jum ta' penitenza aktar minn ġranet oħra tas-sena l-poplu tagħna jdorri jinvista l-*Via Sacra*. Kważi l-knejjes u l-parroċċi kollha ta' Għawdex għandhom il-*Via Sacra*. Hekk kif l-irġiel tagħna jerfgħu mix-xogħol għall-ħabta tas-sitta ta' filgħaxija tarahom b'ħerqa kbira jinġabru l-knisja sabiex jinvistawha mal-qassis wara l-Benedizzjoni ta' filgħaxija. Għadni niftakar, kont għadni tfal sewwa, meta flimkien ma' sieħbi kont immur fil-knisja ta' San Franġisk biex hu jerfa' s-Salib u jien u xi tifel ieħor nerfgħu fanal kull naħa. Konna nimxu minn stazzjon għall-ieħor bil-poplu warajna. Ħafna kienu jinvistaw il-*Via Sacra* fil-knisja viċina. Il-Knisja ta' San Ġużepp tas-suq fir-Rabat kienet magħrufa ħafna għall-*Via Sacra*. Din il-knisja, li issa ġġarrfet, għalkemm ma kenitx għajr kappella żgħira, fil-ġranet tar-Randan kienet tilqa' ġewwa fiha poplu sħiħ li ma jaqta' xejn tul in-nofs ta' nhar ta' kull filgħaxija. Ħaġa li ma hix ta' min iħalliha hija dik li ta' spiss wara l-bieb ta' din il-knisja kont issib xi xiħ li ma kienx jaf jinvista, jistenna lil xi ħadd dieħel biex jitolbu jinvista miegħu. Din il-Knisja dan l-aħħar kienet tilfet xi ftit mill-popolarità tagħha billi fil-Bażilika ta' San Ġorġ, li tinsab fil-qrib, minn sitt snin 'il hawn tinsab *Via Sacra* ta' rħam. F'din il-Bażilika l-*Via Sacra* tiġi invistata wara l-Benedizzjoni minn wieħed qassis. Il-Katidral tagħna sa sentejn ilu kien mingħajr *Via Sacra*. *Via Sacra* żgħira tinsab issa fil-kappella tas-Salvatur ta' din il-knisja.

F'Hadd il-Palm filgħodu kmieni tibda tara ħafna tfal deħlin u ħerġin fis-sagristija tal-knejjes Dawn ikunu jistennew fuq ix-xwiek li tispiċċa l-funzjoni tal-Palm. Mat-tmiem tagħha, tibda tara ħafna tfal jittallbu l-palm sabiex jagħmlu salib. Il-palm isfar ikun ippreferit għax billi jkun artab iżjed wieħed ikun jista' jagħmel bih, mhux biss salib, iżda ċurkett ukoll. Tfal ta' sittax-il sena kont tarahom bil-mus jew xafra jibnulek salib tal-kavalieri bi tmien ponot imżejjen b'xi werqa żebbuġa wkoll. Il-kbar kont tarahom jibnu salib u jżejnuh bis-sellum, bit-tnalja, bil-martell u bl-imsiemer. Bosta minn dawn is-slaleb kienu jintrefgħu minn sena għal oħra. It-tberik taż-żebbuġ isir ukoll f'dan il-jum. L-Għawdxin jużaw dan iż-żebbuġ imbierek fil-pruwa tad-dgħajjes tagħhom sabiex jiġu mħarsa mill-għajn. Jużawh ukoll bħala *asperges* għall-ilma mbierek waqt il-mewt. Ħafna żebbuġ jinħaraq sabiex ibaħħru bih mal-glorja ta' Sibt il-Għid sabiex bissaħħa tiegħu jitbiegħdu l-ispirti ħżiena. Il-Knisja tagħmel salib kbir tal-palm u ż-żebbuġ sabiex is-sena ta' wara taħarqu u l-irmied tiegħu jidħol fil-funzjoni ta' l-ewwel Erbgħa tar-Randan. Il-Patrijiet tal-Kabuċċini jbierku ħafna żebbuġ sabiex wara l-Għid jibagħtu lill-Fra jqassam fid-djar. F'Hadd il-Palm ukoll titqiegħed fil-knisja l-istatwa ta' Kristu msallab li aħna nsibuha bħala l-*vara l-kbira*.

F'jum it-Tnejn tal-Ġimgħa l-Kbira ma tarax għajr tfal blommijiet magħhom jiġġerrew sabiex jiksbu xi żimarra, fanal, imħadda jew xi libsa tal-kavalieri. Ġuvintur u rġiel jibdew jiltaqgħu sabiex jiftiehmu f'liema statwa sejrin jerfgħu. Iż-żgħażagħ jittallbu l-forċini, filwaqt li oħrajn tarahom jitħabtu l-jum kollu sabiex jesponu fil-knisja l-kumplament ta' l-istatwi. L-istatwi tal-Kolonna u tal-Porpra jitniżżlu mill-knisja tal-Katidral b'ġeġwiġija tfal magħhom filwaqt li l-istatwa tad-Duluri tinġieb minn San Ġakbu għal San Ġorġ. Ix-Xagħra u n-Nadur ukoll jintramaw l-istatwi tal-Ġimgħa l-Kbira Matul din il-ġimgħa tara kwantità ta' nies deħlin San Ġorġ jaraw l-istatwi. Nhar l-Erbgħa tat-Tniebri fil-parroċċi kollha ta' Għawdex, f'istituti u fi knejjes oħra jhejju s-Sepulkru sabiex filgħodu jittieħed hemmhekk *Gesù Ostja*. Is-Sepulkri f'Għawdex ikunu differenti wieħed minn ieħor. Min juża fjuri bojod biss, min jarma biddamask u min b'armar ta' l-injam magħmul apposta. Il-Katidral għandu l-isbaħ Sepulkru f'Għawdex. F'dan il-jum ukoll il-Knisja tgħatti t-twieqi tal-koppla u tal-bjut, ukoll il-bibien b'xi purtieri jew biċċa inċirata sabiex b'hekk il-knisja f'dan il-jum tat-Tniebri

tkun mudlama bħala sinjal ta' vistu. Il-kagħak ta' l-Appostli li dari kienu jinħadmu fis-sqaq ta' Lippa fi Triq il-Karità kien ikun fihom x'tara tassew. Dawn kienu jkunu mżejnin bi ħlewwa u ġilġlien. Il-lum dawn il-kagħak qed ikunu mżejnin b'xi ħelu fuqhom. Dawn jittieħdu l-Katidral l-Erbgħa tat-Tniebri filgħaxija.

Il-Ħamis filgħodu wara l-funzjoni tal-knisja u wara li Ġesù Ostja kien jittieħed fis-Sepulkru kienu jibdew il-visti tas-Seba' Knejjes, jew, kif insejħulhom aħna, ix-Xirka. Matul in-nofs ta' nhar ta' filgħodu ma tantx kont tara nies jagħmlu l-visti. Xi istituti reliġjużi biss kienu jużaw jagħmlu l-visti għall-ħabta tas-siegħa ta' wara nofs in-nhar, iżda wara tibda tara ġeġwiġija ta' nies qatta qatta li jibdew jagħmlu l-visti. Dawn jibqgħu sejrin sa filgħaxija. Minn knisja għall-oħra jingħad ir-Ružarju. Mal-ħamsa ta' filgħaxija tibda tara mijiet ta' nies mat-toroq tar-Rabat; ġmiegħi ta' nies wara xi fratellanza u għadd ġmielu ta' żgħażagħ u xebbiet wara s-salib ta' xi istitut. Is-soċjetajiet tal-Baned ikollhom warajhom numru sabiħ ta' partitarji. Fil-bibien tal-knejjes ma tibdiex tara għajr nies jistennew lil dawk li jkunu daħlu qabilhom sabiex joħorġu. Fl-irħula ta' Għawdex, fejn ma hemmx għajr knisja waħda jew tnejn, is-seba' visti jsiru fi knisja waħda billi joħorġu minn bieb u jidħlu minn ieħor. Hafna huma dawk in-nies ta' rħula li jingħaqdu fi gruppi u tarahom jitilqu biex jinvistaw il-knejjes ir-Rabat. Kont nieħu gost nara lill-Korp tal-Pulizija b'pass wieħed flimkien mad-Direttur Spiritwali tagħhom jinvistaw s-seba' knejjes. Meta fl-irħula ta' Għawdex għall-ħabta ta' l-1936 kien hawn ħafna *Groups* ta' li *Scouts* kont tarahom ukoll jagħmlu dawn il-visti. Haġa sabiħa ħafna kienet dik, li għadha wkoll f'xi bnadi, li jarmaw xi vetrina bil-vari tal-Ġimgħa l-Kbira, bid-damask iswed warajhom. Il-visti kienu jibqgħu sejrin sal-Ġimgħa filgħodu sakemm il-Knisja tneħħi s-Sepulkru. Il-Ħamis filgħodu wkoll fil-Katidral tagħna kienet issir il-funzjoni li aħna nsibuha bħala tal-Ħasil tas-saqajn ta' l-Appostli, funzjoni li tqanqal kurżità kbira speċjalment fost it-tfal. Din il-funzjoni l-lum issir il-Ħamis filgħaxija. Haġ'oħra li sa ftit żmien ilu kienet issir il-Ħamis filgħodu wkoll hija dik li malli ddoqq il-glorja, il-qniepen kienu jintrabtu u ma jdoqqux qabel il-glorja tas-Sibt filgħodu. Iċ-Ċuqlajta tul dawn il-jumejn kienet tieħu l-post tal-qniepen u kienet hi li tħabbar l-Angelus, il-Ħdax u ta' l-Imwiet filgħaxija. Wara l-Glorja tal-Ħamis filgħodu bosta kienu dawk li jagħlqu bieba waħda b'sinjal ta' vistu. Filgħaxija ħadd ma kien jaħdem. It-*talkies* ma jaħ-

dmux sa l-Għid b'sinjal ta' vistu. Il-Ħamis filgħaxija wkoll f'dawn l-aħħar snin kienet issir il-Mejda ta' l-Appostli li kien ikun fiha tassew biex wieħed jitgħaxxaq. Kienet xena sabiħa tara lit-tfal żgħar libsin ta' Appostli u mdawrin mal-mejda. Il-Ħamis filgħaxija kien jagħlaq bl-*Ora Santa.*

Il-jum tal-Ġimgħa l-Kbira kien u għadu l-akbar jum ta' penitenza. Il-bibien magħluqa, il-faxxi suwed mal-bibien tal-ħwienet, l-ilbies ta' ingravati suwed, il-libsa sewda fuq iż-żgħażagħ u x-xebbiet tagħna; baħħ tat-toroq ikabbru n-niket ta' dik il-ġurnata. F'dan il-jum is-sawma kienet tkun iebsa, ħobż u ilma biss jew xejn sat-tlieta ta' wara nofs in-nhar. Dawk li jpejpu f'dan il-jum kienu jagħmlu l-akbar sagrifiċċju billi ma jpejpux u l-flus li kienu jonfqu għas-sigaretti dak in-nhar jagħtuhom lill-fqar. Id-deżerta ta' ħelu jew inbid dak in-nhar ħafna nies igħaddu mingħajrha. Sat-tfal iż-żgħar kienu jġagħluhom isumu fil-Ġimgħa l-Kbira dejjem bil-ħsieb li fl-Għid il-Bambin iġibilhom il-figolli. Qabel ma jitneħħa s-Sepulkru, il-Ġimgħa filgħodu kienet issir funzjoni li fiha kien isir il-bews tas-salib. F'din l-funzjoni mijiet ta' tfal u nies kienu jinżlu għarkobbtejhom fuq tapit matul il-knisja kollha sabiex ibusu s-salib. Wara l-bews tas-Salib ħafna minn dawk li kienu jkunu fil-knisja kienu jmorru jgħinu fiż-żarmar tas-Sepulkru sabiex jakkwistaw il-fjuri li jkun hemm u bihom iżejnu l-istatwi, kulħadd bl-imħatra min ikollu l-isbaħ statwa. Minn ftit tas-snin 'l hawn qalb il-fjuri ta' madwar l-istatwi qiegħed jitpoġġew lampi żgħar jixegħlu bil-batterija. Xi nisa wkoll jersqu lejn is-Sepulkru bil-ħsieb li jakkwistaw xi fjura u jżommuha b'devozzjoni.

Ħafna huma dawk iż-żgħażagħ li jmorru sabiex jiddubbaw il-fjuri mid-djar privati. Sal-11 ta' filgħodu l-istatwi kollha jkunu mżejnin kif imiss. Sa tliet snin ilu, qabel ma jibdew il-priedki tat-tliet sigħat tas-Seba' Kelmiet, l-istatwa l-kbira kienet titqiegħed fuq il-presbiterju. Is-Seba' Kelmiet kienu jitqassmu jew waħda waħda jew tnejn tnejn u fl-aħħar il-predikatur jagħmel tliet kelmiet flimkien. Wara li jispiċċaw il-priedki tat-Tliet Kelmiet, l-Istatwa l-Kbira kienet titniżżel u flokha jitpoġġa l-monument. Minn x'ħin il-predikatur jinżel mill-priedka tas-Seba' Kelmiet sal-ħruġ tal-purċissjoni tara moviment kbir ta' tfal min biż-żimarra u min bil-fanal. Użanza, antika qatigħ, hija dik li fil-purċissjoni xi fratelli b'wegħda jiġbdu l-ktajjen warajhom bħala penitenza. Dawn ikollhom barnuż f'wiċċhom b'żewġ toqbiet sabiex jaraw jimxu. Żewġt irġiel jimxu quddiem

l-Istatwa ta' l-Orazzjoni fl-Ort, wieħed bis-suffara u l-ieħor bil-katuba. Quddiem l-Imgħobbi kull kantuniera, kien jindaqq il-*bugle*. Sa ftit żmien ilu f'din il-purċissjoni kienu jieħdu sehem b'marċi funebri l-Baned tar-Rabat. Waħda minn dawn il-Baned kienet tkun dik li ma tkunx daqqet fil-purċissjoni tad-Duluri dik is-sena. Il-konkors tal-fratelli u tfal biż-żimarra huwa kbir biżżejjed. Il-poplu jikkonkorri bi ħġaru minn kull rokna ta' Għawdex. Minn 22 sena 'l hawn Mons. Giov. Grech daħħal l-użu tal-kavalieri fil-purċissjoni.

Użanza oħra antika hija dik li meta jkunu deħlin l-istatwi fil-knisja għadd ġmielu ta' żgħażagħ kienu, minn quddiem, l-istatwi jaqilgħu x-xemgħa li jkun baqa'. Kull statwa li kienet tidħol mill-bieb 'il ġewwa ma titpoġġiex fuq il-bradella, iżda jibqgħu telgħin biha fuq. Il-bradelli kienu jkunu diġà żarmati. L-istatwa tad-Duluri biss li ma tidħolx fil-knisja bħall-istatwi l-oħra. Dina titwassal sa wara l-bieb tal-Knisja ta' San Ġorġ u mbagħad tittieħed lura lejn il-knisja tagħha ta' San Ġakbu akkumpanjata mill-kavalieri u mill-banda. Hekk kif tispiċċa l-purċissjoni, il-Knisja ta' San Ġorġ tagħlaq u min kien jidħol nofs siegħa biss wara kien jinduna li l-istatwi kollha jkunu żarmati. u diġà lura f'posthom għal sena sħiħa. Id-damask iswed ikun tneħħa u floku jkun hemm l-aħmar. Dan kien isir hekk malajr għax kienu jaħsbu minn qabel sabiex ipoġġu d-damask aħmar taħt l-iswed.

Malli jisbaħ Sibt il-Għid, in-nisa jlestu ż-żebbuġ sabiex hekk kif idoqq il-Glorja kulħadd jibda jbaħħar sabiex id-djar jissaffew mill-ispirti ħżiena. Użanza sabiħa kienet dik li hekk kif iddoqq il-Glorja xi nisa li jkollhom tfal waslu biex jimxu jippruvaw imexxuhom. Mal-Glorja jinkixfu l-kwadri, jinfetħu l-bibien u jispiċċa l-vistu. L-Arċipriet joħroġ ibierek l-ewwel dar f'Numru 9, Triq Mons. Farrugia, residenza ta' l-ewwel Isqof ta' Għawdex, il-lum dar tal-mejjet Mons. Giuseppe Farrugia. Ma' nofs in-nhar, is-sawm kien jispiċċa. Tal-ħwienet tal-ħelu jperrċu l-figolli, il-bajd u kwareżimali. Tal-laħam idendel mal-koxxa tal-bieb l-akbar majjal li jkun semmen għal sena sħiħa. Dan kien ikollu f'ħalqu żewġt ikrafes, sinjal li issa r-Randan spiċċa u jiswa l-laħam. Il-qniepen jibdew idoqqu ferħana. Issir mixegħla ġenerali. Il-Ħadd mas-sagħtejn u nofs ta' filgħodu kien joħroġ wieħed idoqq qanpiena biex iqajjem in-nies. Mat-tlieta ta' filgħodu, hekk kif iddoqq il-glorja, joħorġu bl-istatwa ta' l-Irxoxt. Din l-użanza ilha li spiċċat xi 58 sena. L-istatwa ta' l-Irxoxt

kienu joħorġu biha minn San Ġorġ b'ħafna nies imdawrin miegħu u jduru r-Rabat għalkemm-ił darba bih. Mal-Glorja jispara l-Kastell, toħroġ il-Quddiesa u jibda t-Tqarbin. F'din il-ġurnata ħafna nies jagħmlu l-preċett. Malli jisbaħ, għall-ħabta tas-sebgħa l-irġiel joħorġu biex jiltaqgħu mal-ħbieb u jagħtuhom il-Għid it-Tajjeb. In-nisa, mill-banda l-oħra, kollha bl-imħatra min jieħu l-isbaħ turtiera qassatat il-forn. F'xi rħula ta' Għawdex jużaw jagħmlu l-kagħak tal-għasel ukoll. Il-Għid jispiċċa bid-daqq tal-qniepen u jħalli warajh tifkira li ma tmut qatt: ir-Rebħa ta' Kristu fuq il-Mewt.